

УДК 159.955.5

## ПОНЯТТЯ ІЛЮЗІЇ ЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ МЕТАКОГНІТИВНОГО МОНІТОРИНГУ

Ткачук О.В., аспірант кафедри психолого-педагогічних дисциплін  
Національний університет «Острозька академія»

У статті здійснено теоретичний аналіз психологічної літератури з метою визначення поняття ілюзії знання як викривлення точності метакогнітивного моніторингу. Проаналізовано поняття «ілюзія знання», «метакогнітивний моніторинг», встановлено їхню роль у процесі засвоєння інформації. Виокремлено, узагальнено та систематизовано основні підходи до пояснення особливостей прояву ілюзії знання. Подано власне розуміння ілюзії знання.

**Ключові слова:** ілюзія знання, метакогнітивний моніторинг, точність метапам'яттєвих суджень, когнітивний оптимізм, суб'єктивна впевненість.

### Ткачук О.В. ПОНЯТИЕ ИЛЛЮЗИИ ЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ МЕТАКОГНИТИВНОГО МОНИТОРИНГА

В статье осуществлен теоретический анализ психологической литературы с целью определения понятия иллюзии знания как искривления точности метакогнитивного мониторинга. Проанализированы понятия «иллюзия знания», «метакогнитивный мониторинг», установлена их роль в процессе усвоения информации. Выделены, обобщены и систематизированы основные подходы к объяснению особенностей проявления иллюзии знания. Представлено собственное понимание иллюзии знания.

**Ключевые слова:** иллюзия знания, метакогнитивный мониторинг, точность метакогнитивных суждений, когнитивный оптимизм, субъективная уверенность.

### Tkachuk O.V. THE CONCEPT OF ILLUSION OF KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF COGNITION MONITORING

In the article a theoretical analysis of psychological literature was carried out in order to determine the concept of the illusion of knowledge as the distortion of the accuracy of metacognitive monitoring. The concepts of "illusion of knowledge", "metacognitive monitoring" are analyzed; their role in the process of assimilation of information is also established. The main approaches to explaining the peculiarities of manifestation of the illusion of knowledge are generalized and summarized. Self-understanding of the illusion of knowledge is presented.

**Key words:** illusion of knowledge, metacognitive monitoring, accuracy of metacognitive judgments, cognitive optimism, subjective confidence.

**Постановка проблеми.** У процесі навчальної діяльності, зокрема під час засвоєння інформації, у студента можуть виникати труднощі, пов'язані з недостатнім розвитком метакогнітивних навичок. Це проявляється у вигляді неправильної оцінки студентом ефективності засвоєння знання, що називається ілюзією знання.

Проблема ілюзії знання постає в контексті когнітивних викривлень у метакогнітивному моніторингу. Аналізуючи сучасні вітчизняні дослідження, ми стикаємося зі значною кількістю підходів до тлумачення ілюзії знання. Проблема полягає в тому, що автори, досліджуючи це явище, використовують різну термінологію. Це ускладнює вивчення ілюзії знання. Тому виникає необхідність аналізу та систематизації підходів до розуміння ілюзії знання.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Сучасними вченими використовуються різні визначення феномена ілюзії знання з огляду на вивчення різних аспектів цього явища. Так, ілюзія знання як помил-

ка метакогнітивного моніторингу вивчається С. Вардом, Г. Кларком, Д. Меткалфом, М. Августюк, В. Волошиною та ін. Близькою до ілюзії знання є суб'єктивна впевненість у точності засвоєння інформації, що запам'яталась, однак насправді є неправильно збереженою (А. Гленберг, А. Вілкінсон, В. Епстайн); впевненість у правильності виконаного завдання (Дж. Данлоскі, Т. Нельсон, Л. Наренс та ін.). Частина дослідників зосереджується на вивченні проявів ілюзії знання у процесі навчальної діяльності, зокрема П. Ліндстром, С. Фомін, А. Савін, І. Скотнікова, А. Одайник.

**Мета статті** полягає в теоретичному аналізі, узагальненні та систематизації підходів до розуміння ілюзії знання в контексті теорії метакогнітивного моніторингу.

**Виклад основного матеріалу.** Метакогнітивний моніторинг розглядають як процес, котрий відноситься до знань когнітивних процесів або результатів цих когнітивних процесів. Як зазначають С. Вард та Г. Кларк, метакогнітивний моніторинг має



забезпечити плавне та адекватне згідно з обраною стратегією мислення (серед яких виділяють використання пауз, перечитування, самотестування), спрямоване на виправлення когнітивного викривлення [12]. Метакогнітивний моніторинг забезпечує індивіда знаннями щодо прийняття рішення про необхідну інформацію та визначає необхідність повторного вивчення. Фактично метакогнітивний моніторинг надає необхідну інформацію, яка підвищує рівень її розуміння. Усвідомлення помилки метакогнітивного моніторингу забезпечує основу для виправлення помилок та покращення процесів метапізнання.

Однак не завжди метакогнітивний моніторинг є точним та сприяє кращому засвоєнню інформації. Той факт, що студенти переоцінюють власні знання або ігнорують брак усвідомлення інформації є одним із проявів неефективності метакогнітивного моніторингу.

Однією з проблем вивчення ілюзії знання є відмінності у визначенні цього явища. Ілюзію знання ототожнюють з такими поняттями, як «когнітивний оптимізм» та «надмірна впевненість». Близьким до поняття ілюзії знання є «суб'єктивна впевненість». Д. Меткалф використовує термін «когнітивний оптимізм», розглядаючи його як тенденцію індивіда до переоцінки рівня власних знань [11].

Поняття ілюзії знання використовується для пояснення впевненості в успішності процесів збереження інформації в той час, коли цей процес зазнав невдачі (С. Вард та Г. Кларк) [12]. М. Августюк розглядає ілюзію знання як помилку метакогнітивного моніторингу, яка виникає внаслідок надмірної суб'єктивної впевненості у знанні, що не відповідає об'єктивній успішності виконання завдань [1]. П. Ліндстром визначає ілюзію знання як феномен, який може перешкоджати ефективному навчанню тим студентам, які не можуть виділити правильну інформацію, акцентуючи свою увагу на процесі читання [10]. На думку дослідниці, суть ілюзії знання полягає у відсутності сигналу про помилку, тобто сигналу про те, що інформація є незрозумілою. Такий сигнал, насамперед, передбачає наявність емоційного відгуку, оскільки такий емоційний відгук відрізняється у тих, хто проявляє ілюзію знання та тих, хто схильний точно оцінювати власне знання.

А. Гленберг, А. Вілкінсон та В. Епстайн розглядають поняття невдачі в самооцінці пізнання, яке, на нашу думку, є близьким до розуміння явища ілюзії знання. Дослідники вважають, що ілюзія знання – це помилкове уявлення про те, що розуміння

інформації було досягнуто, коли насправді цього не відбулося [8]. Тобто ілюзія знання має місце тоді, коли читачі не здатні відшукати протиріччя в тексті, високо оцінюючи рівень розуміння цього тексту. Порівнюючи ілюзію знання з ілюзією сприйняття, автори називають її невідповідністю між суб'єктивною оцінкою та об'єктивним результатом.

Спираючись на проведений нами аналіз психологічної літератури, ми виокремлюємо власне визначення ілюзії знання. Так, ми розуміємо її як неадекватну впевненість (надмірну або недостатню) у правильності засвоєної інформації у процесі навчальної діяльності.

У вітчизняних дослідженнях ілюзія знання часто асоціюється з упевненістю. На нашу думку, саме таке трактування ілюзії знання є ключем до її розуміння. Зокрема, А. Одайник підкреслює, що необхідно розрізняти поняття особистісної та ситуативної впевненості. Саме з останньою ми ототожнюємо ілюзію знання. На думку дослідника, така впевненість є метакогнітивною характеристикою, пов'язаною з контролем над здійсненням власних суджень і визначається внутрішніми регулятивними механізмами, а не зовнішньою регуляцією. Автор аналізує ефекти, які виникають у разі неадекватної впевненості: феномен недостатньої впевненості, феномен надмірної впевненості та ефект складності-легкості. Встановлено, що у разі збільшення складності завдання число правильних відповідей зменшується, але рівень впевненості людини у їх правильності збільшується. Разом з тим у разі зменшення складності завдання кількість правильних відповідей зростає, але рівень впевненості зменшується. Загалом люди схильні перебільшувати рівень засвоєння інформації. Зокрема, дослідження І. Скотнікової показали, що під час виконання задач, які вирішити неможливо (показники європейського та американського профілів, малюнки європейських та азійських дітей тощо) частка правильних відповідей наближалась до випадкової (0,5 при виборі з двох альтернатив), при тому, що оцінки впевненості в правильності рішення були більше 0,5 [5].

Ілюзія знання виникає не лише в процесі роботи індивіда з інформацією, але і в процесі співпраці викладача та студента. У цьому контексті ілюзія знання характеризується у різних формах, наприклад:

1. Ілюзія засвоєння основ предмета. Вона полягає в невірних очікуваннях лектора та слухача щодо передачі інформації, ідеями в контексті одного й того самого дискурсу.

2. Ілюзія точності зворотного зв'язку (невиправдані очікування студента про те, що зворотний зв'язок, який дає викладач, є точним).

3. Ілюзія вирівнювання дискурсу (невиправдане очікування педагога щодо розуміння контексту та смислу діалогу).

4. Ілюзія студентських вмінь (полягає у помилковому припущенні щодо рівня засвоєння студентом знань – об'єктивно він, як правило, є нижчим).

5. Ілюзія передачі знання (невиправдане припущення, що слухач розуміє те, що говорить лектор, і, відповідно, інформація передається точно) [7].

Ще одним явищем, яке, на нашу думку, є близьким до поняття ілюзії знання, є поняття помилок впевненості. Так, Д. Мореа і П. Хейліб виокремили три варіанти помилок впевненості:

1. Надмірна впевненість в оцінках власних здібностей (*overrestimation*). Цей тип суджень полягає в абсолютній оцінці ефективності власної діяльності і проявляється в ефекті складності–легкості;

2. Надмірна впевненість у відносних судженнях (власні здібності порівняно зі здібностями інших). Для індивіда характерно переоцінювати себе стосовно інших у знайомих галузях знання і недооцінювати в незнайомих або складних (*overplacement*).

3. Надмірна впевненість у судженнях щодо впевненості у правильності прийняття рішення (*overprecision*).

У вітчизняних дослідженнях розглядається поняття суб'єктивної впевненості, котре є одним із варіантів прояву ілюзії знання. Так, зокрема, розглядаючи суб'єктивну впевненість, А. Одайник виділяє такі закономірності її прояву:

1. Оцінки впевненості у разі правильних відповідей вищі, ніж у разі неправильних. Це може означати, що такі оцінки і є показниками, що відображають ефективність вирішення задач. Відзначається наявність прямого зв'язку між надмірною впевненістю і точністю рішення.

2. За стійкого повтору правильних і неправильних відповідей був виявлений ефект зростання впевненості. Так, повторні правильні і повторні неправильні відповіді вважаються такими, що відзначаються більшою впевненістю, ніж нові відповіді на завдання, які повторюються.

3. У невідповідності складності задач до ефективності її вирішення проявляються ефекти надмірної впевненості та ефект складності–легкості. Так, індивіди, які виконують завдання з високою точністю, оцінюють власну впевненість щодо ступеня ефективності. Однак коли виконання від-

бувається зі значними помилками, впевненість починає різко зростати і перестав відображати точність рішення [3].

Ілюзія знання має місце тоді, коли студенти, які читають текст, надмірно високо оцінюють рівень засвоєння тексту. П. Ліндстром виділяє два механізми виникнення ілюзії знання. Перший з них полягає у відсутності сигналу про помилку, що дає змогу припустити, що розуміння інформації відбулося [10]. Інше пояснення ілюзії знання полягає в тому, що текст неправильно розуміється та не досить інтегрується в узгоджену інтерпретацію.

Розглядаючи неадекватну впевненість індивіда у правильності своїх знань як ілюзію знання, можемо спиратись на роботи Дж. Меткалф, яка виділяє низку евристичних ознак, від яких залежить впевненість суб'єкта в оцінці правильності власних знань, а отже, і виникнення ілюзії знання:

1) швидкість пригадування матеріалу;  
2) швидкість пригадування правильної відповіді;  
3) відчуття знайомості щодо поставленого запитання [11].

На основі проаналізованого матеріалу ми можемо виділити два види прояву ілюзії знання в початковому процесі:

1. Внутрішня ілюзія знання (студент переоцінює власне знання). Основа такої ілюзії знання – внутрішні та зовнішні чинники, а саме особистісні, когнітивні, метакогнітивні. Вона виникає на основі очікування студента щодо ефективності засвоєння інформації та його оцінки успішності її засвоєння. Ілюзія знання з'являється в процесі: студент – інформація – результат.

2. Зовнішня ілюзія знання, якою є ілюзорні очікування викладача щодо розуміння студентами інформації, яку він передає. Така ілюзія знання базується на таких компонентах: очікування викладача щодо засвоєння інформації студентом та оцінка викладача щодо засвоєння інформації. Тобто ілюзія знання виникає в рамках схеми: викладач – інформація – студент – результат.

Проаналізовані нами підходи до розуміння ілюзії знання систематизовано та представлено в табл. 1.

Аналіз поняття ілюзії знання не буде достатнім без розгляду суджень, в яких вона може проявлятися. Так, Дж. Флейвелл описує три види метакогнітивних суджень про знання:

– усвідомлення розуміння або нерозуміння знання (напр., «Я знаю, що я розумію, що рослини потребують сонячного світла, але я не знаю чому»);

– поінформованість мислення – розуміння пізнавальних завдань і того, що вима-



гається для їх виконання (напр., «Я знаю, що читання цієї газетної статті буде простішим, ніж читання підручника»);

– поінформованість мислення – розуміння стратегії і підходів до планування навчання (напр., «У мене виникають труднощі під час читання цієї статті. Я маю підсумувати те, що я щойно прочитав») [6].

Власне, у всіх видах суджень про знання можлива поява ілюзії про знання.

У психологічній літературі, крім виокремлення причин появи ілюзії знання, тлумачення цього поняття та визначення її ролі у метакогнітивному моніторингу, непоодинокі автори зосереджують увагу на виокремленні можливих шляхів подолання ілюзії знання. Так, А. Гленбергом виділяються три важливі моменти, що стосуються зменшення впливу ілюзії знання [8]. По-перше, до уваги беруться умови, за яких відбувається виконання завдання. Встановлено, що ілюзія знання часто

виникає саме в лабораторних умовах. По-друге, доведено, що ілюзія знання частіше виникає на пізніших етапах засвоєння інформації (зокрема, в експерименті А. Гленберга, А. Вілкінсона та В. Епстайна встановлено, що самооцінка рівня засвоєння інформації є більш точною під час вивчення перших параграфів книги, тоді як у подальшому процесі вивчення наступних її точність знижується) [9]. По-третє, встановлено, що частота прояву ілюзії знання змінюється залежно від особливостей текстової інформації, що вивчається.

**Висновок.** Отже, нами проаналізовано роль метакогнітивного моніторингу та ілюзії знання у процесі навчальної діяльності. Неефективний метакогнітивний моніторинг проявляється у переоцінці власних знань або ігноруванні неусвідомлення інформації, що викликає ілюзію знання.

Нами здійснено теоретичний аналіз, узагальнення та систематизацію підходів

Таблиця 1

#### Підходи до розуміння ілюзії знання

Автори дослідження	Внесок у дослідження феномена ілюзії знання
С. Вард, Г. Кларк	Ілюзія знання як стійке переконання в успішності збереження інформації в той час, коли цей процес зазнав невдачі.
Д. Меткалф	Аналіз ілюзії знання крізь призму ознак інформації, які впливають на її виникнення.
А. Гленберг, А. Вілкінсон та В. Епстайн	Ілюзія знання як помилка самооцінки пізнання інформації та її розуміння.
А. Гленберг	Аналіз ілюзії знання в контексті факторів її виникнення.
П. Ліндстром	Ілюзія знання як феномен, що може перешкоджати ефективному навчанню тим студентам, які не можуть виділити правильну інформацію, акцентуючи свою увагу на процесі читання. Визначає механізми виникнення ілюзії знання.
А. Одайник	Ілюзія знання як ситуативна впевненість, пов'язана з контролем над власними судженнями і визначається внутрішніми регулятивними механізмами, а не зовнішньою регуляцією.
І. Скотнікова	Ілюзія знання як схильність до перебільшення рівня знання.
Д. Мореа і П. Хейліб	Ілюзія знання як помилка впевненості. Визначають три види помилок впевненості: надмірна впевненість в оцінках власних здібностей; надмірна впевненість у судженнях про власні здібності стосовно здібностей інших; надмірна впевненість у правильності прийняття рішень.
Дж. Флейвелл	Ілюзія знання як неправильні метакогнітивні судження про власні знання.
Н. Розумовська	Ототожнення ілюзії знання з неточним метакогнітивним моніторингом.
А. Фомін, Е. Савін	Ілюзія знання як надмірна або недостатня впевненість у правильності вирішення задач.
Т. Доцевич	Вивчення ілюзії знання в контексті проблеми діагностики метакогнітивної компетентності. Ілюзія знання як феномен, що ускладнює оцінку метакогнітивних суджень.
Л. Фазіо, Е. Марш	Ілюзія знання як процес виникнення помилкових епізодів у пам'яті та помилкового збереження інформації. Залежність виникнення ілюзії знання від швидкості представлення інформації.
М. Августюк	Ілюзія знання як помилка метакогнітивного моніторингу, яка виникає внаслідок надмірної суб'єктивної впевненості у знанні, що не відповідає об'єктивній успішності виконання завдання.



до розуміння ілюзії знання. На основі цього аналізу запропоновано класифікацію проявів ілюзії знання в навчальній діяльності – внутрішню ілюзію знання, яка виникає в процесі роботи студента з інформацією та зовнішню, яка проявляється в процесі взаємодії викладача та студента. На основі проведеного аналізу психологічної літератури нами виокремлено власне визначення ілюзії знання. Так, ми розуміємо ілюзію знання як неадекватну впевненість (надмірну або недостатню) у правильності засвоєної інформації у процесі навчальної діяльності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Августюк М.М. Ілюзія знання в метакогнітивному моніторингу навчальної діяльності студентів ВНЗ: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2016. 321 с.
2. Доцевич Т.І. Шляхи та засоби діагностики метакогнітивної компетентності викладачів. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія: наукове видання. Харків, 2013. Вип. 46, Ч. 2. С. 62–75.
3. Одайник А.С. Уверенность как результат независимой проверки гипотез. Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2013. Т. 10, № 3. С. 3–28.
4. Разумовская Н.Н. Влияние обратной связи различного типа на метакогнитивный мониторинг решения тестов знаний. European social science journal. 2015. № 2. С. 175–182.
5. Скотникова И.Г. Исследование уверенности в решении когнитивных задач с неопределенностью (пороговое различение). Пятая международная конференция по когнитивной науке: Тезисы докладов. Калининград, 18–24 июня 2012 г. Калининград, 2012. С. 839–841.
6. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. American Psychologist, 1979. Vol. 34, No. 10. P. 906–911.
7. Graesser A. Frequent Illusions during the Tutoring Process / A. Graesser, S. D’Mello, N. Person. Handbook of Metacognition in Education. New York: Routledge, 2009. С. 366–377.
8. Glenberg A.M. Calibration of Comprehension / A.M. Glenberg, W. Epstein. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. 1985. Vol. 11. p. 702–718.
9. Glenberg A.M. The illusion of knowing: Failure in the selfassessment of comprehension. / A.M. Glenberg, A.C. Wilkinson, W. Epstein. Memory and Cognition, 1982. Vol. 10, No. 6. p. 597–602.
10. Lindström P. Illusion of knowing – Same or Different Emotional Responses Compared to Knowing? Lund University Cognitive Science, 2007. P. 1806.
11. Metcalfe J. Novelty monitoring, metacognition, and control in a composite holographic associative recall model: Implications for Korsakoff amnesia. Psychological Review, 1993. Vol. 100, No. 1. P. 3–22.
12. Ward S.B. The effect of feedback on the illusion of knowing and comprehension monitoring of college students. / S.B. Ward, H.T. Clark, III. Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Educational Research Association, 1989. 18 p.